

Славиша НЕДЕЉКОВИЋ

АКТИВНОСТИ РУСКИХ КОНЗУЛА У СТАРОЈ СРБИЈИ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Крајем 19. и почетком 20. века Стара Србија улази, као најистуренија турска провинција у Европи, у поље непосредног интересовања великих сила. Због тога су покушавале, свака на свој начин, да овај део Турске царевине укључе у своје политичке планове.

Русија је своје конзулате имала у Призрену, Митровици и Скадру.

Кључне речи: Русија, Аустро-Угарска, Србија, руски конзули

Разрешење источне кризе 1876–1878. године и окупација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске довеле су Стару Србију у поље непосредног интересовања великих сила. Стара Србија је као најистуренија турска провинција у Европи, због свог веома повољног геостратегијског положаја, била значајна за поједине европске силе: повезивала је Исток и Запад и била кључ превласти на Балкану. Због тога су велике силе, свака на свој начин, покушавале да овај део Турске царевине укључе у своје политичке планове. Први корак ка том укључивању било је отварање њихових конзулата и у Старој Србији.

Русија је своје конзулате имала у Призрену, Митровици и Скадру. Руски конзулат у Призрену је отворен 1866. године, а први руски конзул био је Евгеније Тимајев.¹ Руски конзулат у Митровици

¹ Ј. К. Ђилас, *Српске школе на Косову и Метихији од 1856. до 1912. године*, Приштина 1969, 31.

отворен је 7. маја 1902. године, а за конзула је постављен Григорије Шчербина.²

Помоћ коју су руски конзули пружали српском народу у Турској била је веома значајна. Они су са великом пажњом пратили развој ситуације у Старој Србији, и о томе обавештавали своје посланство у Цариграду и руску владу у Петрограду. Стара Србија је за Русију била веома значајна турска провинција. У Петрограду се добро знало да Стара Србија и у аустроугарским политичким плановима заузима веома важно место. Стварање противничких блокова великих сила у Европи, чији су главни носиоци на Балкану биле Аустро-Угарска и Русија, довело је до тога да се сукоб њихових политичких интереса јаче него у другим турским областима испољава у Старој Србији. Тежак положај хришћана у европском делу Турске, а посебно српског народа на Косову и Метохији, био је добро познат руској влади у Петрограду. Преко свог конзулата у Призрену, Русија је била упозната са чињеницом да је арбанашка самовоља, као и неодлучност турских власти да заведу ред и мир, главни узрок анархије која је владала у Старој Србији. Због тога је, преко свог посланства у Цариграду, више пута интервенисала на Порти. Одређени напредак у овим настојањима донело је посредовање руских дипломата на Порти 1892. године. Од Порте је тражено да сузбије арбанашку анархију у Старој Србији и обезбеди јавну сигурност и заштиту хришћанског становништва.³ Русија је своје конзулате у Старој Србији отворила да би пратила аустроугарско деловање и на тај начин сачувала свој утицај на Балкану који су, од Париског мира па све до краја XIX века, велике силе покушавале да сузбију и ограниче. Отварање руског конзулата у Призрену имало је велики значај за српски народ у Старој Србији. Како у то време на овом подручју није била формирана српска конзуларна мрежа, многи косовскометохијски Срби обраћали су се руском конзулату и тражили заштиту и помоћ. Врата руског конзулата су увек била отворена, а руски конзули су у много случајева интервенисали у корист Срба код турских локалних власти у Призрену. Од свих руских конзула који су службовали у Призрену, својим радом у заштити и помоћи српском становништву у Метохији, нарочито се истицао Иван Јастребов.⁴ Он је у

² З. Ђорђевић, *Политичко-просветна делатност Србије на Косову и Метохији у XIX и почетком XX века*, Призрен 1993, 175.

³ *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989, 175.

⁴ Ј. К. Ђилас, нав. дело, 33.

Призрену био конзул у два маха – од 1870. до 1876. и од 1879. до 1888. године. Прокрстарио је читавом северном Албанијом, и Метохијом. Добро је упознао околину Призрена и живот српског становништва у овим крајевима. Био је увек наклоњен Србима, па чак и онда када се званична руска дипломатија залагала и деловала у циљу санстефанске Бугарске. Иначе, Јастребов је уживао велико поштовање код турских власти, као и код Арбанаса из Призрена и околине.⁵ Без обзира на то какву је политику водила Русија према балканским државама, и на то какву је спољну политику водила српска влада, руски конзулат у Призрену је увек настојао да помогне Србима у Метохији. Било је случајева да су руски конзули у појединим случајевима због озбиљности ситуације лично интервенисали, не чекајући да се то учини писмено, дипломатским путем.⁶ Тако је акција коју је руски конзул Машков предузео у колашинским догађајима 1901. године спасила од погрома српско становништво у Старом Колашину. Руски конзул Машков је у пратњи неколико суварија (коњаника) обишао сва угрожена српска села, протествовао код турских власти, натерао их да повуку арбанашке башибозучке одреде из Колашина. Истовремено је у својим извештајима исцрпно обавештавао посланство у Цариграду, које је, делујући на Порти, издејствовало да се у Стари Колашин, ради успостављања реда и мира, упути војска као и да се смене са положаја сва лица одговорна за злостављање Срба у овој области.

Залагање руских дипломата у Турској – Зиновјева и Машкова, било је са захвалношћу примљено у Србији. На расправи вођеној у Сенату новембра 1901. године о догађајима у Старој Србији, председник српске владе Вујић је изјавио да главна заслуга за то што је претрес српских кућа – потрага за оружјем у Старом Колашину престала, а сви ухапшени Срби пуштени из затвора, припада Русији, односно њеним дипломатским представницима у Турској.⁸

После колашинских догађаја Русија је, да би боље пратила деловање Аустро-Угарске на Арбанасе и штитила српско становништво од арбанашких зулума, отворила конзулат у Митровици. Ово је изазвало

⁵ Исто.

⁶ П. Костић, *Европски конзули у Призрену*, Јужни преглед, Скопље (јануар) 1928, 212.

⁷ М. Војводић, *Србија и Албанско њишање крајем XIX века*, САНУ, Научни скупови, књига LII, Одељење историјских наука, књига 15, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, Београд 1990, 86.

⁸ Исто, 86–87.

велико незадовољство код Арбанаса: јавно су говорили да је реформе на Косову донео руски конзул. Арбанашко незадовољство подстицали су агенти Аустро-Угарске, као и католички фратри – храбрећи Арбанасе да се не боје Русије и да истрају у свом антиреформском покрету.⁹ Арбанашке претње нису уплашиле руског конзула, који је остао у Митровици и надгледао припреме турске војске за одбрану града. Тридесетог марта око 2.000 Арбанаса напало је Митровицу. Нападаци су дочекани јаком пушчаном и артиљеријском ватром и, уз губитке, одбачени од града. Сутрадан је на Шчербину, док је обилазио предграђе Митровице, пуцао један турски каплар, иначе пореклом Арбанас. Десетак дана касније, Шчербина је издахнуо.¹⁰ Активност руских конзула није се сводила само на заштиту српског живља од арбанашко-турских зулума. Руски конзул у Призрену – Сергеј Владимирович Тухолка, безрезервно је подржао призренске Србе у њиховој акцији око оснивања новчаног фонда цркве Светог Ђорђа 1901. године. Капитал фонда овог храма износио је око 3.000 наполеона (324.000 гроша). Држање оволике суме новца у необезбеђеном локалу било је веома опасно, па је зато требало наћи безбеднију просторију. Овај проблем је решио руски конзул Тухолка, уступивши фонду једну собу у згради руског конзулата.¹¹

Руски конзулат у Призрену значајно је потпомогао и развој културно-просветне активности Срба у Метохији. Под његовим окриљем отворена је Богословија у Призрену, а у време затегнутих односа између Турске и Србије – преко њега су слале књиге за српске школе и манастире, као и новчана помоћ. Тако је, на пример, од 1865. године руска царица слала српским школама у Пећи по 50 голатинских дуката. Овај новац се у почетку исплаћивао преко руског конзулата у Скадру, а затим преко руског конзулата у Призрену.¹² И српска школа у Ђаковици је примала новчану помоћ од Русије: помоћ је износила 1.000 гроша годишње. Поред овога, треба истаћи да су многи свештеници и калуђери из Пећи, Дечана и других места, по препоруци руског конзулата у Призрену, одлазили у Русију ради прикупљања помоћи за школе и манасти-

⁹ *Косово и Метохија у српској историји*, 266.

¹⁰ М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 430.

¹¹ М. Чемерић, *Трговина, занатлиство, индустрија, кредитне установе од 1875. до 1937*, Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије, Скопље 1937, 697.

¹² Ј. К. Ђилас, нав. дело, 331.

ре. Руски конзулат у Призрену водио је и бригу о томе да се библиотека призренске Богословије снабде неопходним књигама.¹³

За разлику од наведених активности појединих руских конзула у Турској, званични став руске владе према европском делу Турске, а самим тим и према Старој Србији, био је условљен руским политичким интересима. Године 1897. Русија и Аустро-Угарска су потписале споразум којим је предвиђено одржавање статуса кво на Балкану, докле је год то могуће.¹⁴ Руска влада није желела ремећење политичке равнотеже на овом подручју. Предвиђајући да је рат са Јапаном на Далеком истоку неизбежан, Русија је желела да осигура бар територијално постојеће стање на Балкану. Другог октобра 1903. године аустроугарски цар Фрањо Јосиф и руски цар Николај II састали су се у Мирцштегу и ту склопили споразум о заједничком програму реформи.¹⁵ Иако је Русија била доста ангажована у спровођењу реформи у три турска европска вилајета, сви њени потези у реформској акцији били су вршени у договору са Аустро-Угарском. Тако је почетком 1904. године попустила пред аустријском иницијативом и заједно са Бечом упутила ноту Порти у којој је тражено изузимање западног дела Косовског вилајета из програма реформи.¹⁶

Пишући о овој сарадњи, Владимир Ђоровић истиче да је Русија „у том времену остала солидарна са Аустро-Угарском“. Руски дипломатски представници на Балкану су, према упутствима добијеним из Петрограда, морали да се у свему договарају са својим аустријским колегама као и да не предузимају ништа без њиховог учешћа. Тако је руски конзул у Митровици Орлов добио писмени укор због тога што је посетио Манастир Девич без аустријског конзула Цамбауера.¹⁷ У свом извештају од 10. јуна 1905. године упућеном Јовану М. Жујовићу, приштински конзул Спалајковић обавештава српског министра иностраних дела о злочинима почињеним над Србима у Призренској, Гњиланској и Пећкој нахији.¹⁸ Спалајковић разочарано наводи да реформне силе не обраћају апсолутно никакву пажњу на ове крајеве. То је Спалајковићу потврдио и сам руски конзул у Митровици Орлов, говорећи му да „он не

¹³ Исто.

¹⁴ В. Поповић, *Источно питање*, Сарајево 1965, 189.

¹⁵ Исто, 191.

¹⁶ *Косово и Мейхохија у српској историји*, 267.

¹⁷ В. Ђоровић, *Односи Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992, 46–47.

¹⁸ АС МИД ППО, 1905, ред 217, Но 626, Приштина, 10. јуни 1905.

престаје извештавати амбасаду у Цариграду о овдашњој ситуацији, али амбасада ничим не показује да се о томе интересује“. Спалајковићу је изјавио и да он још ни једном није био упитан од стране руске амбасаде о томе шта се дешава у Старој Србији и какве би мере требало предузети. Говорећи о деловању аустријских конзула и аустријске амбасаде, руски конзул Орлов је истакао да о томе „не треба ни говорити. Кад се они за какав заједнички корак против Арнаута и њихове обести замоле, изгледају као да гутају отров“.¹⁹ Петог септембра 1905. године Русија и Јапан потписали су у Портсмуту мировни споразум. Ова вест је са одобравањем дочекана у Србији, где се очекивало да ће повратком Русије на Балкан поново бити успостављена политичка равнотежа између Аустро-Угарске и Русије, што би деловало и на побољшање положаја српског народа у Старој Србији.²⁰ Међутим, тврд став Аустро-Угарске по питању реформи, а нарочито по питању Старе Србије, није давао простора за сарадњу са Русијом и осталим великим силама. Новембра 1907. године руски и српски дипломатски представници затражили су на Порти да се ради заштите српског становништва у Пећкој нахији од арбанашких зулума пошаље војска. Ова руско-српска иницијатива је и у Турској и у Аустро-Угарској наишла на противљење. Руски посланик у Цариграду Зиновјев је у разговору са својим српским колегом истакао „како га је аустроугарски посланик и у том питању сасвим напустио. Он ни једном речју није хтео да помогне моје представке, иако оне нису биле на штету Дунавске монархије“.²¹ Крајем 1907. године, сарадња Аустро-Угарске и Русије по питању реформи, а самим тим и по питању Балкана, почела је да се ближи свом крају. Аустроугарска дипломатска иницијатива усмерена ка добијању од Порте концесије за новопазарску железницу убрзала је раскид аустроугарско-руске сарадње. Руски дипломатски представници изјавили су да се Русија више не осећа обавезном према уговорима склопљеним 1897. и 1903. године. Русија је истовремено подржала српски пројекат јадранске железнице. Руски министар иностраних дела Извољски изјавио је да Балканско полуострво не може бити искључиво аустроугарско-немачка пијаца и да све заинтересоване државе имају право на исти поступак и равноправност у трговач-

¹⁹ Исто.

²⁰ С. Мартиновић, *Децембарски и Бечки програм реформи у Турској 1902/1903. године и став Русије према Албанцима*, Обележје, бр. 3, Приштина 1985, 88.

²¹ В. Ђоровић, нав. дело, 139.

ким питањима.²² Русија је тиме у својој балканској политици стала уз Србију, уз коју ће бити у предстојећим бурним политичким догађајима.

Slaviša Nedeljković

THE ACTIVITIES OF RUSSIAN CONSULS IN OLD SERBIA
IN THE END OF XIX AND BEGINNING OF XX CENTURY

The article reveals distinctive role that Russian consuls had in life of Kosovo Serbs under Turkish rule in the end of XIX and the beginning of XX century. The position of Serbs and other Christian groups in European parts of Turkish Empire was extraordinary difficult for increasing terror of Albanian organized groups. The only political support they could find was from Russian consuls in Prizren, Mitrovica and Skadar. However, since the interest of Russian foreign policy to reform the European parts of Ottoman empire had not become official until the special agreement between Russia and Austria signed in 1903, the only protection the Serbs could rely on at the time were almost unofficial diplomatic activities Russian consuls carried out.

Key words: Russia, Austria, Serbs, Russian consuls

²² Д. Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице у Србији (1896–1912)*, Истори-ски гласник 3–4, Београд 1956, 228–229.